Επιθεώρηση Δημοσίου & Διεθνούς Δικαίου

Φοιτητικό Επιστημονικό Περιοδικό Δημοσίου & Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΕΥΧΟΣ 1 | ΕΤΟΣ Α΄ | ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

ΑΡΘΡΟ

Συνταγματικότητα ή μη απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων;

Κυριακή Αντωνάκου[1]

Abstract. Το ζήτημα της νομικής και συνταγματικής διαχείρισης των πολιτικών κομμάτων που στρέφονται κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος αποτελεί ένα από τα πιο ακανθώδη και διαχρονικά προβλήματα του Συνταγματικού Δικαίου και της Πολιτικής Επιστήμης. Στην καρδιά αυτού του προβληματισμού βρίσκεται ένα βαθύτατα δημοκρατικό παράδοξο: Δικαιούται μια φιλελεύθερη δημοκρατία, προκειμένου να αυτοπροστατευθεί, να περιορίσει ή ακόμη και να καταργήσει τις ελευθερίες εκείνων που επιδιώκουν την κατάλυσή της; Ιστορικά, οι απαντήσεις στο ζήτημα αυτό διαφοροποιήθηκαν. Το γερμανικό μοντέλο της «μαχόμενης δημοκρατίας», αναγνωρίζει τη δυνατότητα προληπτικής προστασίας του πολιτεύματος. Αντίθετα, η ελληνική έννομη τάξη επέλεξε το 1975 έναν περισσότερο ανεκτικό πολιτικό φιλελευθερισμό, απορρίπτοντας την απαγόρευση ή διάλυση πολιτικών κομμάτων. Η προσέγγιση αυτή δοκιμάστηκε έντονα με την ανάδυση της Χρυσής Αυγής, η δράση της οποίας ανέδειξε τις δυσχέρειες αντιμετώπισης μορφωμάτων που χρησιμοποιούν τον θεσμό του κόμματος ως προκάλυμμα εγκληματικής δράσης. Η καταδίκη της ως εγκληματικής οργάνωσης το 2020 ανέδειξε την ανάγκη αποτελεσματικότερων θεσμικών μηχανισμών προστασίας της δημοκρατίας. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται ο ν. 5019/2023, ο οποίος εισήγαγε νέα κριτήρια για τη συμμετοχή πολιτικών κομμάτων στις εκλογές, αναδεικνύοντας ιδίως την έννοια της «κρυπτόμενης ηγεσίας» και τη διάκριση μεταξύ του

[1] Η Κυριακή Αντωνάκουείναι Προπτυχιακή Φοιτήτρια της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

προληπτικού ελέγχου του Αρείου Πάγου και του κατασταλτικού ελέγχου του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Η παρούσα μελέτη εξετάζει το ισχύον συνταγματικό και νομοθετικό πλαίσιο και τα ζητήματα που ανακύπτουν από την εφαρμογή του, με βάση τη θεωρία, τη νομολογία και τη νομοθεσία. Σκοπός είναι να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο το ελληνικό κράτος δικαίου επιδιώκει να διαφυλάξει τον πολιτικό πλουραλισμό και τη δημοκρατική έννομη τάξη, χωρίς να επιτρέπει τη θεσμική τους υπονόμευση.

Πίνακας περιεχομένων

Το Συνταγματικό Πλαίσιο: Η Απόρριψη της «Μαχόμενης Δημοκρατίας» **498**

Ο «Τρίτος Δρόμος» και ο ν. 5019/2023 ..... **500**

Η Διοικητική Άμυνα: Χρηματοδότηση και Προνόμια **504**

Η Ευρωπαϊκή Διάσταση (ΕΔΔΑ): Ευρύτερη Ανεκτικότητα στη Διάλυση **507**

Ο Κατασταλτικός Έλεγχος: Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως Ύστατο Ανάχωμα **509**

Η Δικονομική και Επιχειρησιακή Ασυμμετρία μεταξύ Αρείου Πάγου και ΑΕΔ **509**

Η Νομική Στοιχειοθέτηση της «Κρυπτόμενης» Ηγεσίας και τα Αποδεικτικά Μέσα **511**

Το Δογματικό Δίλημμα των Συνεπειών: Έκπτωση Βουλευτών, Ανακατανομή ή Επαναληπτικές Εκλογές; **514**

Το Κράτος Δικαίου έναντι της Θεσμικής Απάτης **519**

Η Ισορροπία μεταξύ Ελευθερίας και Αυτοπροστασίας **520**

Επίλογος **523**

Βιβλιογραφία **525**

Το Συνταγματικό Πλαίσιο: Η Απόρριψη της «Μαχόμενης Δημοκρατίας»

Το Σύνταγμα του 1975 εγκαθίδρυσε στην Ελλάδα μια φιλελεύθερη και πλουραλιστική δημοκρατία, θέτοντας στον πυρήνα της την ελεύθερη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων ως οργανικών στοιχείων του πολιτεύματος. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, το κεντρικό διακύβευμα γύρω από το Άρθρο 29 ήταν αν η ελληνική έννομη τάξη θα υιοθετούσε το γερμανικό πρότυπο της «μαχόμενης δημοκρατίας» *(Streitbare Demokratie)*[2] ή αν θα παρέμενε πιστή στις αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού, επιδεικνύοντας θεσμική ανοχή ακόμη και απέναντι στους ιδεολογικούς της αντιπάλους.

Η συζήτηση επικεντρώθηκε στην ιστορική εμπειρία της χώρας. Οι μνήμες από το αυταρχικό παρελθόν, τις διώξεις των κοινωνικών φρονημάτων, την ιστορική εμπειρία της απαγόρευσης και της καταστολής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) και την πρόσφατη, τότε, εμπειρία της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) ήταν νωπές.[3] Υπό το βάρος αυτών των εμπειριών, η τότε αντιπολίτευση τόνισε – δικαιολογημένα – ότι η πρόβλεψη ενός μηχανισμού διάλυσης κομμάτων θα μπορούσε να μετατραπεί σε όπλο στα χέρια της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας για την εξόντωση των πολιτικών της αντιπάλων. Έτσι, κατά τη συζήτηση του σχεδίου Συντάγματος, αποκρούστηκε κάθε σκέψη για ρητή απονομή εξουσίας στα δικαστήρια να κηρύσσουν ένα κόμμα παράνομο.

[2] Για τη γέννηση και τη θεωρητική θεμελίωση του όρου βλ. Karl Loewenstein, "Militant Democracy and Fundamental Rights, I", *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3 (1937).
[3] Βλ. αναλυτικά για το ιστορικό πλαίσιο, Σπύρος Βλαχόπουλος - Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Διλήμματα της Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας: 20ος αιώνας*, εκδ. Πατάκη, 2018, σελ. 112 επ.

Αυτή η συνειδητή απόρριψη αποτυπώθηκε στη διατύπωση του Άρθρου 29 παρ. 1 εδ. α΄ του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι:
«Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, η οργάνωση και η δράση των οποίων οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος».

Η διάταξη αυτή εισάγει μια σαφή «δημοκρατική ρήτρα», η οποία όμως στερείται άμεσης δικονομικής κύρωσης.[4] Έχει κανονιστικό και όχι απλώς προγραμματικό χαρακτήρα, αποτελώντας επιτακτικό κανόνα του Συντάγματος που δεσμεύει την οργάνωση και τη δράση των κομμάτων. Το ελληνικό Σύνταγμα, σε αντίθεση με το Άρθρο 21 παρ. 2 του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης,[5] δεν προβλέπει αρμόδιο δικαστήριο (όπως το BVerfG στη Γερμανία) που να μπορεί να διατάξει τη διάλυση ενός κόμματος λόγω του αντιδημοκρατικού του χαρακτήρα[6]. Η υποχρέωση των κομμάτων να *«εξυπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του πολιτεύματος»* λειτουργεί ως κατευθυντήρια αρχή και πολιτικό καθήκον, όχι ως νομική βάση για την απαγόρευσή τους.[7]

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην ελληνική συνταγματική θεωρία, το Σύνταγμά μας επέλεξε το μοντέλο

[4] Βλ. Γιώργος Καραβοκύρης, *Σύνταγμα-Ερμηνεία κατ'άρθρο, Άρθρο 29*, διαθέσιμο στο syntagmawatch.gr.
[5] Βλ. την επίσημη αγγλική μετάφραση του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου (Basic Law/Grundgesetz), Federal Office of Justice (gesetze-im-internet.de), Άρθρο 21.
[6] Σχετικά με τα αυστηρά κριτήρια του γερμανικού δικαστηρίου βλ. Bundesverfassungsgericht [BVerfG], 2 BvB 1/13 (Jan. 17, 2017) στην υπόθεση απαγόρευσης του NPD (NPD II).
[7] Γιάννης Ζ. Δρόσος, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1982. Βλ. επίσης Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2022.

της ανεκτικής δημοκρατίας, η οποία αντιμετωπίζει τον εχθρό της με τα μέσα του κοινού ποινικού δικαίου και όχι με προληπτικές πολιτικές απαγορεύσεις.[8] Η ελευθερία του λόγου και η πολιτική δράση προστατεύονται απόλυτα, στο βαθμό που δεν μετουσιώνονται σε υλικές πράξεις βίας ή σε τέλεση κοινών εγκλημάτων.[9]

Η μοναδική θεσμική «άμυνα» που προέβλεψε διαχρονικά η ελληνική έννομη τάξη, χωρίς να θίγει την υπόσταση του κόμματος, αφορούσε έμμεσα οικονομικά μέτρα, όπως η μεταγενέστερη νομοθετική πρόβλεψη για την αναστολή της κρατικής χρηματοδότησης, η οποία κρίθηκε συνταγματικά ανεκτή από το Συμβούλιο της Επικρατείας ως ένα μέτρο προστασίας του δημοσίου χρήματος από οντότητες που χρησιμοποιούν τη δομή τους για εγκληματικές πράξεις.[10] Συνεπώς, η αφετηρία του ελληνικού συνταγματισμού είναι ξεκάθαρη: Το κόμμα, ως θεσμός, παραμένει ανέγγιχτο από τον κρατικό καταναγκασμό, ακόμη κι αν οι ιδέες του σοκάρουν ή αμφισβητούν την ίδια τη δημοκρατία.

Ο «Τρίτος Δρόμος» και ο ν. 5019/2023

Το παραδοσιακό μοντέλο της ανεκτικής δημοκρατίας, το οποίο χαρακτήρισε την ελληνική έννομη τάξη καθ' όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, βρέθηκε αντιμέτωπο με τα δογματικά και πρακτικά του όρια κατά τη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας, με την ανάδυση και την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της «Χρυσής Αυγής». Το

[8] Σπύρος Βλαχόπουλος - Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, "Το αξιόμαχο της ανεκτικής δημοκρατίας", *constitutionalism.gr*, 09-11-2020.
[9] Βλ. Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, 2018.
[10] Βλ. Ολ ΣΕ 518/2015, αναφορικά με τη συνταγματικότητα της αναστολής χρηματοδότησης της Χρηστής Αυγής, και το σχετικό σχόλιο της Βασιλικής Χρήστου, *ΔτΑ*, τ. 70, 2016.

συγκεκριμένο πολιτικό μόρφωμα επέφερε μια ιδιαίτερα σημαντική μεταβολή στο πολιτικό και θεσμικό τοπίο. Σύμφωνα με όσα διαπιστώθηκαν στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας, χρησιμοποίησε τον μανδύα της θεσμικής ιδιότητας και τα προνόμια του πολιτικού κόμματος, ως κάλυμμα για τη λειτουργία μιας αυστηρά ιεραρχημένης εγκληματικής οργάνωσης, η οποία συνδεόταν με βίαιες, ρατσιστικές και, σε ορισμένες περιπτώσεις, θανατηφόρες επιθέσεις.

Η ιστορική δικαστική κρίση του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών το 2020, η οποία χαρακτήρισε την ηγεσία του μορφώματος ως διευθυντές εγκληματικής οργάνωσης, δημιούργησε ένα εντελώς νέο συνταγματικό τοπίο.[11] Η Πολιτεία κλήθηκε πλέον να αντιμετωπίσει ένα σύνθετο πρόβλημα: την οργανωμένη προσπάθεια των καταδικασμένων στελεχών να επανέλθουν στην εκλογική αρένα ενόψει των γενικών εκλογών, είτε μέσω της ίδρυσης νέων κομμάτων-προσωπείων είτε μέσω της παρασκηνιακής καθοδήγησης υπαρχόντων σχηματισμών με τη χρήση εικονικών ηγεσιών.[12]

Καθώς η αυθεντική ερμηνεία του Άρθρου 29 παράγραφος 1 του Συντάγματος καθιστούσε αδύνατη την απευθείας δικαστική απαγόρευση ή τη διοικητική διάλυση του κόμματος ως ένωσης προσώπων, ο νομοθέτης υποχρεώθηκε να αναζητήσει μια εναλλακτική θεσμική απάντηση. Η απάντηση αυτή μορφοποιήθηκε μέσω της χάραξης ενός ιδιότυπου «Τρίτου Δρόμου» με την ψήφιση του άρθρου 102

[11] Τριμελές Εφετείο Κακουργημάτων Αθηνών, απόφαση υπ' αριθμ. 2644/2020 (αποσπάσματα δημοσιευμένα σε *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 11/2020, σελ. 1205-1212).
[12] Ευάγγελος Βενιζέλος, "Οι επιπτώσεις της απόφασης για τη «Χρυσή Αυγή» στο πεδίο του Συνταγματικού Δικαίου", *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου* (*ΘΠΔΔ*), τ. 12/2020, σελ. 1058-1060.

του νόμου 5019/2023, ο οποίος τροποποίησε ριζικά το άρθρο 32 του προεδρικού διατάγματος 26/2012 για την εκλογική νομοθεσία.[13] Ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτέλεσε ο Ν. 4804/2021, ο οποίος εισήγαγε περιορισμούς στην κατάρτιση εκλογικών συνδυασμών κομμάτων, όταν πρόσωπα που κατέχουν καίριες θέσεις στην ηγεσία τους έχουν καταδικασθεί για ιδιαίτερα σοβαρά αδικήματα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η σύσταση εγκληματικής οργάνωσης. Η νομοθετική αυτή επιλογή αποτέλεσε, ουσιαστικά, το προοίμιο μιας ευρύτερης μετατόπισης η οποία αποτυπώθηκε πληρέστερα με το άρθρο 102 του Ν. 5019/2023, με το οποίο τροποποιήθηκε το άρθρο 32 του Π.Δ. 26/2012 και θεσπίστηκε ένα αυστηρότερο πλαίσιο ελέγχου κατά την ανακήρυξη των εκλογικών συνδυασμών. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκε ένας ιδιότυπος «τρίτος δρόμος»: αντί της ευθείας απαγόρευσης ενός πολιτικού κόμματος, η έννομη τάξη επιλέγει να παρέμβει στο στάδιο της εκλογικής του συμμετοχής, θέτοντας συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την ανακήρυξη των συνδυασμών του.

Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος ορίζει ότι ο πρόεδρος, ο γενικός γραμματέας, τα μέλη της διοικούσας επιτροπής και ο νόμιμος εκπρόσωπος του κόμματος δεν πρέπει να έχουν καταδικαστεί σε οποιονδήποτε βαθμό για ορισμένα βαρέα αδικήματα κατά της Πολιτείας, με κυριότερα αυτά της εγκληματικής ή της τρομοκρατικής οργάνωσης. Το πιο ρηξικέλευθο, ωστόσο, στοιχείο της ρύθμισης είναι η εισαγωγή του κριτηρίου της πραγματικής ηγεσίας (*de facto* ηγεσία). Ο νομοθέτης προέβλεψε ότι ο έλεγχος του Αρείου Πάγου δεν πρέπει να περιορίζεται στα τυπικά έγγραφα και στα ονόματα των εμφανών αξιωματούχων, αλλά οφείλει να επεκτείνεται

[13] *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, ΦΕΚ Α' 25/10.02.2023, Νόμος 5019/2023, Άρθρο 102 («Προϋποθέσεις κατάρτισης συνδυασμών»).

στην εξακρίβωση του αν ένα καταδικασμένο πρόσωπο ασκεί την πραγματική διεύθυνση ή την πολιτική καθοδήγηση του κόμματος στο παρασκήνιο, μέσω προσώπων που ενεργούν κατ΄ εντολή του.

Η ιδιομορφία και η καινοτομία αυτής της νομοθετικής παρέμβασης έγκειται στο γεγονός ότι δεν εισάγει έναν κλασικό μηχανισμό «μαχόμενης δημοκρατίας» που θα έπληττε την ίδια την οργανωτική υπόσταση του κόμματος. Αντίθετα, μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το πεδίο του συνταγματικού δικαιώματος ίδρυσης κόμματος στο πεδίο του εκλογικού δικαίου, θεσπίζοντας ένα αυστηρό, προληπτικό κώλυμα κατάρτισης και ανακήρυξης εκλογικών συνδυασμών.[14] Η Δημοκρατία, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, δεν προβαίνει σε ιδεολογικό έλεγχο φρονημάτων, αλλά αρνείται να παράσχει τους επίσημους θεσμικούς της μηχανισμούς και την υλική της υποδομή σε οντότητες που καθοδηγούνται από άτομα που έχουν καταδικαστεί για τη δράση τους εναντίον του δημοκρατικού πολιτεύματος.[15]

Η συνταγματικότητα και η πρακτική αποτελεσματικότητα της διάταξης δοκιμάστηκαν κατά τις βουλευτικές εκλογές του 2023. Το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου, με τις αποφάσεις 8/2023 και 95/2023, έκρινε ότι ο ν. 5019/2023 εναρμονίζεται με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ, αποκλείοντας πολιτικό σχηματισμό λόγω διαπιστωμένης κρυπτόμενης ηγεσίας. Ωστόσο, η μετέπειτα εξέλιξη των γεγονότων έδειξε τα όρια του προληπτικού ελέγχου, καθώς ο σύντομος χρόνος που προηγείται των εκλογών δεν επαρκεί

[14] Νίκος Αλιβιζάτος, "Ο εκλογικός αποκλεισμός των εχθρών της δημοκρατίας υπό το πρίσμα του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ", *Το Σύνταγμα*, τ. 2/2023, σελ. 291-296.
[15] Παναγιώτης Μαντζούφας, "Το κράτος δικαίου αντιμέτωπο με τους αρνητές του", *constitutionalism.gr*, 05-02-2023, σελ. 8-11.

πάντοτε για την αποκάλυψη συγκεκαλυμμένων σχέσεων. Κατά συνέπεια, ο ν. 5019/2023 ανέδειξε την ανάγκη συμπληρωματικού κατασταλτικού ελέγχου από το ΑΕΔ, το οποίο, μέσω ευρύτερης αποδεικτικής διαδικασίας, καλείται να κρίνει τη νομιμότητα της εκλογής και της βουλευτικής ιδιότητας.

Η Διοικητική Άμυνα: Χρηματοδότηση και Προνόμια

Παράλληλα με τις παρεμβάσεις στο πεδίο του εκλογικού δικαίου, η ελληνική έννομη τάξη ανέπτυξε μια εξίσου κρίσιμη γραμμή άμυνας, η οποία επικεντρώθηκε στην αφαίρεση των υλικών όρων και των θεσμικών προνομίων που απολαμβάνουν τα πολιτικά κόμματα. Καθώς η απευθείας διάλυση ενός μορφώματος προσέκρουε στο Άρθρο 29 παράγραφος 1 του Συντάγματος, η Πολιτεία στράφηκε προς τον έλεγχο της κρατικής χρηματοδότησης και των παράλληλων διευκολύνσεων, όπως ο ραδιοτηλεοπτικός χρόνος και η χρήση δημόσιων υποδομών. Η στρατηγική αυτή βασίστηκε στη δογματική παραδοχή ότι, αν και το κράτος υποχρεούται να επιδεικνύει ανοχή απέναντι στην ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, δεν υποχρεούται ταυτόχρονα να επιδοτεί, να χρηματοδοτεί ή να διευκολύνει υλικά τη δράση σχηματισμών που χρησιμοποιούν τη δομή τους για την τέλεση βαρέων εγκλημάτων.[16]

Το πρώτο και πιο αποφασιστικό βήμα σε αυτή την κατεύθυνση έγινε με τη θέσπιση του άρθρου 7Α του ν. 3023/2002, το οποίο εισήγαγε τη δυνατότητα αναστολής κάθε είδους κρατικής χρηματοδότησης και οικονομικής ενίσχυσης προς ένα πολιτικό κόμμα, σε περίπτωση που

[16] Παναγιώτης Μαντζούφας, "Το κράτος δικαίου αντιμέτωπο με τους αρνητές του", *constitutionalism.gr*, 05-02-2023, σελ. 12-15.

ασκηθεί ποινική δίωξη και επιβληθεί προσωρινή κράτηση στον αρχηγό, τον γενικό γραμματέα, τα μέλη της διοικούσας επιτροπής ή σε μεγάλο αριθμό βουλευτών του για τα αδικήματα της εγκληματικής ή τρομοκρατικής οργάνωσης. Η επιβολή του μέτρου αυτού προϋποθέτει απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής με ονομαστική ψηφοφορία και την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, γεγονός που προσδίδει στο μέτρο υψηλό βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης.[17]

Η συνταγματικότητα αυτής της ρηξικέλευθης ρύθμισης αμφισβητήθηκε έντονα, με το θιγόμενο κόμμα να προσφεύγει στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο ισχυριζόμενο παραβίαση των αρχών της ισότητας, του τεκμηρίου αθωότητας και της ελεύθερης πολιτικής δράσης. Ωστόσο, με την ιστορική απόφαση 518/2015 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, το δικαστήριο έκρινε ότι η αναστολή της χρηματοδότησης είναι πλήρως συμβατή με το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.[18] Το Συμβούλιο της Επικρατείας θεμελίωσε την κρίση του στη σκέψη ότι η κρατική χρηματοδότηση δεν αποτελεί ένα ανεπιφύλακτο ή απόλυτο δικαίωμα, αλλά ένα θεσμικό αντιστάθμισμα που παρέχει η Πολιτεία στα κόμματα για την εκπλήρωση της συνταγματικής τους αποστολής. Όταν υφίσταται σοβαρή και δικαστικά τεκμηριωμένη υπόνοια ότι η δομή του κόμματος χρησιμοποιείται ως προκάλυμμα για εγκληματική δράση, το κράτος δικαιούται να παγώσει τους οικονομικούς αυτούς πόρους, υπό την αυτονόητη

[17] Θ. Ξηρός, "Αποκλεισμός πολιτικού κόμματος από την κρατική χρηματοδότηση και αναστολή στην καταβολή της. Οι πρόσφατες νομοθετικές επιλογές στο μεταίχμιο πολιτικής ανάγκης και συνταγματικών επιταγών", *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου* (*ΕφημΔΔ*), τ. 2/2014, σελ. 222-228.

[18] Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομέλεια), Απόφαση 518/2015, σκέψεις 24-28 (δημοσιευμένη με σχόλιο σε *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 70, 2016, σελ. 997-1001).

προϋπόθεση ότι το μέτρο θα ανακληθεί σε περίπτωση αμετάκλητης αθώωσης.

Πέρα από το οικονομικό σκέλος, η διοικητική άμυνα επεκτάθηκε και στο πεδίο της επικοινωνιακής παρουσίας των κομμάτων. Η κατανομή του δωρεάν ραδιοτηλεοπτικού χρόνου κατά την προεκλογική περίοδο, η οποία ρυθμίζεται από τη νομοθεσία και ελέγχεται από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, επαναπροσδιορίστηκε με βάση τις αρχές της αναλογικότητας και της προστασίας της δημόσιας τάξης. Αν και η πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας επιτάσσει την ισότιμη μεταχείριση των κομμάτων κατά την έναρξη της προεκλογικής περιόδου, η διαπίστωση της εγκληματικής φύσης ενός μορφώματος επέτρεψε τον περιορισμό της πρόσβασής του σε δημόσιες συχνότητες, στο βαθμό που ο πολιτικός του λόγος αποτελεί άμεση υποκίνηση σε βία ή άρνηση της ανθρώπινης αξίας.[19] Παράλληλα, σε επίπεδο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, οι δήμοι της χώρας αξιοποίησαν το κανονιστικό τους πλαίσιο για να αρνηθούν την παραχώρηση δημόσιων χώρων, πλατειών ή δημοτικών αιθουσών για τις συγκεντρώσεις και τις εκδηλώσεις τέτοιων οργανώσεων, περιορίζοντας δραστικά τη φυσική τους παρουσία στον αστικό ιστό.[20]

Συνολικά, η δέσμη των διοικητικών και οικονομικών μέτρων καταδεικνύει ότι η ελληνική έννομη τάξη διαθέτει μηχανισμούς θεσμικής αυτοπροστασίας χωρίς να προσφεύγει στην άμεση απαγόρευση ή διάλυση πολιτικών κομμάτων. Η στέρηση των απαραίτητων οικονομικών μέσων για τη

[19] Βλ. για τη διαφοροποίηση στον ραδιοτηλεοπτικό χρόνο, ΣτΕ Ολ 3427/2010, καθώς και το σχετικό λήμμα "Άρθρο 29", *Syntagma Watch*, Ιούλιος 2023, σελ. 23-25.
[20] Αλέξανδρος Νικολούζος, *Η δημοκρατία μαχόμενη τον εσωτερικό εχθρό: Απόπειρες περιορισμού αντισυστημικών σχηματισμών*, Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, 2022, σελ. 659-663.

συντήρηση γραφείων, την έκδοση προπαγανδιστικού υλικού, την χρηματοδότηση πολιτικών δράσεων συνδυάζει την προστασία της δημοκρατικής τάξης με τον σεβασμό του πολιτικού πλουραλισμού, υιοθετώντας μια κλιμακωτή και αναλογική μορφή δημοκρατικής αυτοπροστασίας.

Η Ευρωπαϊκή Διάσταση (ΕΔΔΑ): Ευρύτερη Ανεκτικότητα στη Διάλυση

Ενώ το ελληνικό συνταγματικό οικοσύστημα παραμένει προσηλωμένο στην ανεκτική δημοκρατία, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου [ΕΔΔΑ], ερμηνεύοντας το Άρθρο 11 ΕΣΔΑ, αναγνωρίζει ευρύτερα περιθώρια διάλυσης ή απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων, διαμορφώνοντας μια συνεκτική θεωρία για τα όρια της δημοκρατικής ανοχής, αισθητά διαφορετική από την προσέγγιση του ελληνικού Άρθρου 29.

Η αφετηρία του συλλογισμού του ΕΔΔΑ είναι ότι η δημοκρατία αποτελεί το μοναδικό πολιτικό μοντέλο που συμβιβάζεται με την ΕΣΔΑ, η οποία δεν προστατεύει δράσεις που αποσκοπούν στην κατάλυση των δικαιωμάτων της. Στο πλαίσιο αυτό, το Άρθρο 17 ΕΣΔΑ αποκλείει από την προστασία της Σύμβασης την καταχρηστική επίκληση δικαιωμάτων. Ωστόσο, ένα πολιτικό κόμμα μπορεί να προτείνει ακόμη και ριζικές συνταγματικές αλλαγές, εφόσον χρησιμοποιεί νόμιμα και δημοκρατικά μέσα και οι προτάσεις του παραμένουν συμβατές με τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές.

Η ηγετική απόφαση που σφράγισε αυτή τη δογματική κατεύθυνση εκδόθηκε το 2003 στην υπόθεση *Refah Partisi (The Welfare Party) και άλλοι κατά Τουρκίας*. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Τμήμα ευρείας σύνθεσης του

ΕΔΔΑ έκρινε ομόφωνα ότι η διάλυση ενός ισλαμικού πολιτικού κόμματος από το τουρκικό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν παραβίασε το Άρθρο 11 της Σύμβασης.[21] Το Δικαστήριο εισήγαγε τη θεωρία του «επικείμενου κινδύνου» (*imminent danger*), αναγνωρίζοντας στα κράτη-μέλη το δικαίωμα της προληπτικής αυτοπροστασίας. Όπως χαρακτηριστικά τονίστηκε, ένα κράτος δεν υποχρεούται να περιμένει μέχρι ένα αντιδημοκρατικό κόμμα να καταλάβει την εξουσία και να ξεκινήσει τη θεσμική αποδόμηση του πολιτεύματος, αλλά μπορεί να παρέμβει προληπτικά, εάν αποδειχθεί ότι το πολιτικό πρόγραμμα και οι δηλώσεις των ηγετών του συνιστούν πραγματικό και απτό κίνδυνο για τη δημοκρατική κοινωνία.[22] Η αυστηρή αυτή στάση επιβεβαιώθηκε και εξειδικεύτηκε περαιτέρω και σε άλλες υποθέσεις που αφορούσαν μορφώματα της άκρας δεξιάς και του νεοναζισμού στην Ευρώπη.

Από τη σύγκριση αυτή προκύπτει ένα σαφές δογματικό παράδοξο: η ελληνική έννομη τάξη, εμφανίζεται πολύ πιο διστακτική και περιορισμένη στην ανάληψη προληπτικής δράσης κατά των εχθρών της δημοκρατίας σε σχέση με όσα επιτρέπει η ευρωπαϊκή νομολογία.[23] Ενώ το ΕΔΔΑ παρέχει στα κράτη μια ευρεία «εργαλειοθήκη» για τη διάλυση κομμάτων, ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε τον «Τρίτο Δρόμο» του εκλογικού αποκλεισμού (ν. 5019/2023).[24] Η ευρωπαϊκή διάσταση αποδεικνύει ότι η «μαχόμενη

[21] ΕΔΔΑ (Μεγάλο Τμήμα), *Refah Partisi (The Welfare Party) και άλλοι κατά Τουρκίας*, Προσφυγές υπ' αριθμ. 41340/98, 41342/98, 41343/98 και 41344/98, Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2003, ECHR 2003-II.
[22] Λίνα Παπαδοπούλου, "Η «μαχόμενη δημοκρατία» στο Στρασβούργο: Σχόλιο στην απόφαση Refah Partisi", *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 19, 2003, σελ. 415-422.
[23] Χαράλαμπος Ανθόπουλος, "Αποκλεισμός κομμάτων από τις εκλογές και Σύνταγμα: Σκέψεις με αφορμή τις νέες ρυθμίσεις", *constitutionalism.gr*, 06-02-2023, σελ. 6-8.
[24] Γιώργος Καραβοκύρης, "Ο ν. 5019/2023 και τα όρια του δικαστικού ελέγχου των κομμάτων", *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*, τ. 2/2023, σελ. 178-183.

δημοκρατία» αποτελεί πλέον κοινό κεκτημένο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το οποίο λειτουργεί ως ένα ευρύτερο προστατευτικό δίχτυ, νομιμοποιώντας διεθνώς τις εγχώριες προσπάθειες περιορισμού των εγκληματικών και ολοκληρωτικών μορφωμάτων.[25]

Ο Κατασταλτικός Έλεγχος: Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως Ύστατο Ανάχωμα

Η Δικονομική και Επιχειρησιακή Ασυμμετρία μεταξύ Αρείου Πάγου και ΑΕΔ

Η αρχιτεκτονική του ελέγχου των πολιτικών κομμάτων στην ελληνική έννομη τάξη δομείται πάνω σε μια βαθιά θεσμική, δικονομική και επιχειρησιακή ασυμμετρία ανάμεσα στα δύο ανώτατα δικαστικά όργανα που εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία: το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ). Η ασυμμετρία αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά αποτελεί συνειδητή επιλογή του ιστορικού και του κοινού νομοθέτη, προκειμένου να συμβιβαστεί η ανάγκη για ταχύτητα και σταθερότητα κατά την προεκλογική περίοδο με την αξίωση για απόλυτη εγγύηση του κράτους δικαίου και της δικαστικής προστασίας κατά το μετεκλογικό στάδιο.[26]

Κατά το προεκλογικό στάδιο, το Α΄ Τμήμα του Αρείου Πάγου καλείται να επιτελέσει έναν έλεγχο ο οποίος, εκ των πραγμάτων, τελεί υπό καθεστώς χρονικής και επιχειρησιακής πίεσης. Εντός ελαχίστων ημερών από τη λήξη της προθεσμίας υποβολής των υποψηφιοτήτων, ο Άρειος Πάγος πρέπει να εκδώσει την απόφαση ανακήρυξης των συνδυασμών, αποφαινόμενος, μεταξύ άλλων, για τη συνδρομή των

[25] Κώστας Χ. Χρυσόγονος / Στυλιανός-Ιωάννης Γ. Κουνατζής, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 4η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2020, σελ. 391-394.
[26] Μιχάλης Ν. Πικραμένος, "Το Σύνταγμα και ο δικαστικός έλεγχος των εκλογικών αποκλεισμών", *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*, τ. 1/2023, σελ. 48-50.

σύνθετων ουσιαστικών προϋποθέσεων που έθεσε ο ν. 5019/2023. Ο έλεγχος αυτός, παρά την πολιτική του βαρύτητα, παραμένει κατά βάση διοικητικής φύσεως, τυπικός και εξαιρετικά περιορισμένος ως προς το αποδεικτικό του βάθος. Ο ανώτατος δικαστικός σχηματισμός είναι υποχρεωμένος να στηριχθεί σχεδόν αποκλειστικά σε προφανή, έγγραφα, επίσημα και άμεσα διαθέσιμα στοιχεία (όπως ποινικά μητρώα ή καταστατικά κομμάτων).[27]

Λόγω του κατεπείγοντος χαρακτήρα της προεκλογικής διαδικασίας, ο Άρειος Πάγος στερείται της πολυτέλειας του χρόνου αλλά και των κατάλληλων δικονομικών εργαλείων: δεν μπορεί να ανοίξει έναν πλήρη κύκλο αποδεικτικής διαδικασίας, να καλέσει και να εξετάσει μάρτυρες, ούτε να διατάξει πραγματογνωμοσύνες ή τη διασταύρωση ψηφιακών και οικονομικών δεδομένων. Η κρίση του, επομένως, αποτελεί μια *prima facie* (εκ πρώτης όψεως) εκτίμηση, η οποία, αν και αναγκαία για να μην υπάρχει μεγάλη απόκλιση από το χρονοδιάγραμμα των εκλογών, δεν μπορεί να εξαντλήσει την αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας σε περιπτώσεις περίπλοκης θεσμικής εξαπάτησης.[28] Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ορίων του προληπτικού ελέγχου αποτέλεσε η περίπτωση των «Σπαρτιατών» στις εκλογές του 2023, οι οποίοι συμμετείχαν τελικά στις εκλογές και εισήλθαν στη Βουλή, γεγονός που ανέδειξε τα όρια ενός ελέγχου ο οποίος διενεργείται σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα και βάσει των διαθέσιμων κατά τον χρόνο της ανακήρυξης στοιχείων.

[27] Χαράλαμπος Ανθόπουλος, "Αποκλεισμός κομμάτων από τις εκλογές και Σύνταγμα: Σκέψεις με αφορμή τις νέες ρυθμίσεις", *constitutionalism.gr*, 06-02-2023, σελ. 9-10.
[28] Γιώργος Καραβοκύρης, "Ο ν. 5019/2023 και τα όρια του δικαστικού ελέγχου των κομμάτων", *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*, τ. 2/2023, σελ. 181-183.

Στον αντίποδα της πιεστικής προεκλογικής διαδικασίας βρίσκεται ο κατασταλτικός έλεγχος του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Το ΑΕΔ, παρεμβαίνοντας μετά την ολοκλήρωση των εκλογών και κατόπιν ένστασης προσώπου με έννομο συμφέρον, λειτουργεί ως δικαστήριο ουσίας. Η αποκλειστική δικαιοδοσία του, που θεμελιώνεται στο άρθρο 100 παρ. 1 εδ. α΄ του Συντάγματος, αφορά τις αμφισβητήσεις για το κύρος των βουλευτικών εκλογών.

Σε αντίθεση με τις ασφυκτικές προθεσμίες του προεκλογικού ελέγχου, το ΑΕΔ διαθέτει ευρύτερη αποδεικτική δυνατότητα, δύναται να εξετάζει μάρτυρες, έγγραφα και λοιπό αποδεικτικό υλικό, ακόμη και από παράλληλες ποινικές διαδικασίες. Ενώ ο Άρειος Πάγος ελέγχει το τυπικό «ένδυμα» του κόμματος, το ΑΕΔ μπορεί να αποκαλύψει την πραγματική του φύση, αποτελώντας το ύστατο δικαστικό ανάχωμα απέναντι στη θεσμική απάτη και τη διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος.

Η Νομική Στοιχειοθέτηση της «Κρυπτόμενης» Ηγεσίας και τα Αποδεικτικά Μέσα

Η μεγαλύτερη δογματική και αποδεικτική πρόκληση που αντιμετωπίζει το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κατά την επιβολή του κατασταλτικού ελέγχου είναι η εξειδίκευση και η νομική στοιχειοθέτηση της έννοιας της «κρυπτόμενης», «υπόκρυπτης» ή «*de facto*» ηγεσίας ενός πολιτικού κόμματος. Όταν μια εγκληματική οργάνωση ή πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για βαρύτατα αδικήματα κατά της Πολιτείας επιχειρούν να εισέλθουν στο Κοινοβούλιο, σπάνια το πράττουν εμφανώς. Αντίθετα, επιστρατεύουν τη μέθοδο της θεσμικής εικονικότητας, χρησιμοποιώντας ως προπέτασμα καπνού πρόσωπα χωρίς βεβαρημένο ποινικό παρελθόν, τα οποία εμφανίζονται τυπικά στα καταστατικά έγγραφα ως ο

Πρόεδρος ή τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής του κόμματος. Στόχος της διάταξης του ν.5019/2023 είναι ακριβώς η διάτρηση αυτής του τυπικού νομικού ενδύματος και η αποκάλυψη του πραγματικού φορέα της διευθυντικής εξουσίας.[29]

Για να αποδείξει ότι η πραγματική βούληση του κόμματος ελέγχεται από καταδικασθέντα για διεύθυνση εγκληματικής οργάνωσης, το ΑΕΔ δεν μπορεί να βασιστεί σε απλές πολιτικές εικασίες ή δημοσιογραφικές εκτιμήσεις. Απαιτείται μια αυστηρή, δικανική μέθοδος που στηρίζεται σε ένα ευρύ, συνδυαστικό και αλληλοσυμπληρούμενο πλέγμα αποδεικτικών μέσων. Τα στοιχεία αυτά, εξεταζόμενα όχι μεμονωμένα αλλά ως σύνολο, πρέπει να καταδεικνύουν μια σχέση απόλυτης πολιτικής και οργανωτικής εξάρτησης.[30]

Η αποδεικτική αυτή διαδικασία επικεντρώνεται σε τέσσερις βασικούς άξονες:

- Ψηφιακά Τεκμήρια και Στρατηγική στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης: Αναλύονται δημόσιες αναρτήσεις, ηχητικά μηνύματα, βίντεο και γραπτές τοποθετήσεις του καταδικασθέντος μέσω προσωπικών λογαριασμών. Διατάγματα, κατευθυντήριες γραμμές για την προεκλογική εκστρατεία, επιλογή υποψηφίων ή αυτοπροσδιορισμός ως ιδρυτή και ουσιαστικού αρχηγού του πολιτικού σχηματισμού συνιστούν ισχυρά τεκμήρια de facto διεύθυνσης.[31]

[29] Πάνος Λαζαράτος, "Η έννοια της «κρυπτόμενης ηγεσίας» και ο έλεγχος των βουλευτικών εκλογών από το ΑΕΔ", *Δίκαιο & Πολιτική*, τ. 45/2023, σελ. 114-116.
[30] Χαράλαμπος Ανθόπουλος, "Αποκλεισμός κομμάτων από τις εκλογές και Σύνταγμα: Σκέψεις με αφορμή τις νέες ρυθμίσεις", *constitutionalism.gr*, 06-02-2023, σελ. 10-12.
[31] Κώστας Χ. Χρυσόγονος, "Οι αρμοδιότητες του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί του ελέγχου της de facto ηγεσίας", *constitutionalism.gr*, 02-07-2023, σελ. 4-5.

- Δημόσιες Ομολογίες και Συμπεριφορά των Υποψηφίων Στελεχών: Εξετάζονται οι δηλώσεις, οι συνεντεύξεις και η ρητορική των υποψηφίων βουλευτών. Η δημόσια αναγνώριση του καταδικασθέντος ως «εμπνευστή» ή «πραγματικού οδηγού» του κινήματος, καθώς και η αφιέρωση της εκλογικής επιτυχίας σε αυτόν, μπορούν να αξιοποιηθούν ως ενδείξεις ότι η τυπική ηγεσία στερείται αυτόνομης πολιτικής βούλησης.

- Υλικοτεχνική Σύμφυση και Οικονομικές Διαδρομές: Εξετάζονται οι υλικοί και οικονομικοί πόροι της προεκλογικής εκστρατείας. Η κοινή χρήση υποδομών, ψηφιακών δικτύων και προπαγανδιστικού υλικού, καθώς και η χρηματοδότηση από πρόσωπα του στενού περιβάλλοντος του καταδικασθέντος, μπορούν να στοιχειοθετήσουν τη συνέχεια της οργάνωσης υπό νέο πολιτικό μανδύα.

- Η Οργανωτική Πρακτική της Λήψης Αποφάσεων: Μέσω μαρτυρικών καταθέσεων, εγγράφων ή επικοινωνιακών δεδομένων, το δικαστήριο εξετάζει αν οι εσωτερικές αποφάσεις του κόμματος λαμβάνονται από τα τυπικά όργανα ή μεταφέρονται ως εντολές από τον πραγματικό αρχηγό. Η έλλειψη προηγούμενης πολιτικής ή οργανωτικής δράσης του τυπικού προέδρου ενισχύει την εκτίμηση ότι ο ρόλος του ήταν διακοσμητικός.

  Η μεθοδολογία αυτή επιτρέπει στο ΑΕΔ να μετατρέψει την πολιτική διαίσθηση σε νομική βεβαιότητα. Το δικαστήριο δεν τιμωρεί την ιδεολογική συγγένεια, αλλά αποκαλύπτει τη λειτουργική ταύτιση. Όταν αποδεικνύεται ότι ο τυπικός σχηματισμός αποτελεί απλώς έναν «ιμάντα μεταφοράς» της βούλησης μιας καταδικασμένης εγκληματικής ηγεσίας, η θεσμική

απάτη ολοκληρώνεται νομικά, ανοίγοντας τον δρόμο για την επιβολή των βαρύτατων συνταγματικών και δικονομικών συνεπειών που προβλέπει ο κατασταλτικός έλεγχος.[32]

Το Δογματικό Δίλημμα των Συνεπειών: Έκπτωση Βουλευτών, Ανακατανομή ή Επαναληπτικές Εκλογές;

Όταν το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) ολοκληρώσει την αποδεικτική διαδικασία και καταλήξει στο δικανικό συμπέρασμα ότι ένα κόμμα συμμετείχε στις εκλογές υπό το καθεστώς υπόκρυπτης εγκληματικής ηγεσίας, βρίσκεται αντιμέτωπο με ένα δυσεπίλυτο πρακτικό πρόβλημα του σύγχρονου ελληνικού συνταγματικού δικαίου. Δεδομένου ότι το ελληνικό Σύνταγμα στο Άρθρο 29 δεν επιτρέπει τη διάλυση πολιτικών κομμάτων, η απόφαση του δικαστηρίου δεν μπορεί να εξαφανίσει νομικά τον σχηματισμό. Το κρίσιμο ερώτημα που ανακύπτει αφορά τη διαχείριση των εδρών που κενούνται: Πώς θα πληρωθούν οι θέσεις των έκπτωτων βουλευτών χωρίς να προκληθεί πολιτειακή αστάθεια ή να παραβιαστεί η λαϊκή κυριαρχία; Στη συνταγματική θεωρία και τη νομολογία έχουν διαμορφωθεί τρεις εναλλακτικές προσεγγίσεις, καθεμία από τις οποίες συνεπάγεται μια διαφορετική στάθμιση συνταγματικών αρχών.[33]

Πίνακας 1: Επεξήγηση και Δογματική Σύγκρουση των Συνταγματικών Αρχών

[32] Ευάγγελος Βενιζέλος, "Μαχόμενη Δημοκρατία και Συνταγματικές Εγγυήσεις", *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, τ. 11/2023.
[33] Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2018, σελ. 245-248. Κώστας Χ. Χρυσόγονος, "Οι αρμοδιότητες του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί του ελέγχου της de facto ηγεσίας", *constitutionalism.gr*, 02-07-2023, σελ. 4-6.

Λύση / Προσέγγιση	**Μηχανισμός Λειτουργίας**	**Νομικά & Πολιτικά Επιχειρήματα**
1. Αναλογική Ανακατανομή Εδρών	Οι έδρες του ακυρωθέντος κόμματος αφαιρούνται αναδρομικά και διανέμονται στα υπόλοιπα κόμματα που πέρασαν το εθνικό όριο του 3%, βάσει των ποσοστών που έλαβαν στην επικράτεια.	**Υπέρ:** Διασφαλίζει την άμεση κυβερνητική και κοινοβουλευτική σταθερότητα, αποτρέπει το κόστος νέων αναμετρήσεων και εφαρμόζει την αρχή της «οικονομίας της δίκης». **Κατά:** Αλλοιώνει το εκλογικό αποτέλεσμα, καθώς οι έδρες καταλήγουν σε κόμματα που καταψηφίστηκαν ρητά από τους

Λύση / Προσέγγιση	**Μηχανισμός Λειτουργίας**	**Νομικά & Πολιτικά Επιχειρήματα**
		συγκεκριμένους εκλογείς[34].
2.Επαναληπτικές Εκλογές ανά Περιφέρεια	Προκηρύσσεται εκ νέου ψηφοφορία αποκλειστικά και μόνο στις συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες όπου το επίμαχο κόμμα είχε καταφέρει να εκλέξει βουλευτές.	**Υπέρ:** Σέβεται απόλυτα την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (Άρθρο 1 Σ) και τη γεωγραφική έκφραση της λαϊκής βούλησης, επιτρέποντας στους πολίτες να επιλέξουν εκ νέου ανάμεσα σε νόμιμους συνδυασμούς. **Κατά:** Μπορεί να

[34] Ευάγγελος Βενιζέλος, "Μαχόμενη Δημοκρατία και Συνταγματικές Εγγυήσεις", *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, τ. 11/2023 σελ. 986-989

Λύση / Προσέγγιση	**Μηχανισμός Λειτουργίας**	**Νομικά & Πολιτικά Επιχειρήματα**
		οδηγήσει σε ακραία πολιτική πόλωση, και να παρατείνει την πολιτική αβεβαιότητα[35].
3. Είσοδος Επιλαχόντων του Ιδίου Κόμματος	Οι έδρες καταλαμβάνονται από τους επόμενους σε σταυρούς προτίμησης υποψηφίους του ίδιου συνδυασμού.	**Κατά (Απορριπτέα)**: Η λύση αυτή κρίνεται δογματικά άτοπη και νομικά αδύνατη. Η ακύρωση δεν αφορά ένα μεμονωμένο πρόσωπο, αλλά τον συνδυασμό ως σύνολο λόγω της παράνομης

[35] Νίκος Αλιβιζάτος, "Ο εκλογικός αποκλεισμός των εχθρών της δημοκρατίας υπό το πρίσμα του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ", *Το Σύνταγμα*, τ. 2/2023, σελ. 296-299.

Λύση / Προσέγγιση	**Μηχανισμός Λειτουργίας**	**Νομικά & Πολιτικά Επιχειρήματα**
		διεύθυνσής του, επομένως ολόκληρη η λίστα πάσχει από ριζική ακυρότητα[36].

Συνεπώς, η επιλογή του ΑΕΔ ανάμεσα στην αναλογική ανακατανομή και τη διενέργεια επαναληπτικών εκλογών εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο το δικαστήριο προβαίνει σε στάθμιση μεταξύ δύο κορυφαίων, αλλά εν προκειμένω συγκρουόμενων, συνταγματικών αξιών. Η τάση που προκρίνει τις επαναληπτικές εκλογές βασίζεται στην παραδοχή ότι η λαϊκή κυριαρχία είναι ανεκχώρητη. Όταν το δικαστήριο αφαιρεί τις έδρες από ένα κόμμα και τις μοιράζει στους πολιτικούς του αντιπάλους, στερεί από ένα σημαντικό ποσοστό των πολιτών την κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση, παραβιάζοντας την αρχή της ισότητας της ψήφου. Κατά την προσέγγιση αυτή, η μόνη δημοκρατικά ανεκτή λύση είναι η επιστροφή της κάλπης στους ίδιους τους ψηφοφόρους, ώστε να εκφράσουν τη βούλησή τους απαλλαγμένοι από το στοιχείο της θεσμικής απάτης.[37]

[36] Αντώνης Μανιτάκης, "Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι και η αυθεντία του Εκλογοδικείου", *Νομικό Βήμα*, τ. 71, 2023, σελ. 412-415.
[37] Ιφιγένεια Καμτσίδου, "Οι μεταμορφώσεις της πολιτικής αντιπροσώπευσης και τα όρια του δικαστικού ελέγχου", *constitutionalism.gr*.

Η αντίθετη πλευρά, η οποία υποστηρίζει την αναλογική ανακατανομή των εδρών, αντιτάσσει ότι οι πολίτες που επέλεξαν να ψηφίσουν ένα κόμμα το οποίο ελεγχόταν αποδεδειγμένα από εγκληματική οργάνωση, ανέλαβαν το ρίσκο της «άκυρης ψήφου». Το κράτος δικαίου δεν μπορεί να επιβραβεύει τη θεσμική απάτη παραλύοντας τη χώρα με αλλεπάλληλες τοπικές εκλογικές αναμετρήσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από την κρυπτόμενη ηγεσία ως εργαλείο πολιτικού εκβιασμού και ηρωοποίησης. Η ανακατανομή αντιμετωπίζεται εδώ ως μια αναλογική «κύρωση» για τη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του πολιτεύματος.[38]
Συνεπώς, το δικαστήριο καλείται να λειτουργήσει όχι απλώς ως ερμηνευτής δικονομικών κανόνων, αλλά ως ο ανώτατος πολιτειακός αρχιτέκτονας, ο οποίος πρέπει να αποκαταστήσει τη ζημία που προκάλεσε η εγκληματική διείσδυση στους θεσμούς, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα τη δημοκρατική νομιμοποίηση του Κοινοβουλίου.[39]

Το Κράτος Δικαίου έναντι της Θεσμικής Απάτης

Η χρήση εικονικών πολιτικών σχηματισμών από εγκληματικές οργανώσεις αποκαλύπτει τα όρια μιας τυπικής αντίληψης του κράτους δικαίου. Η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος (άρθρο 25 § 3 Σ. και άρθρο 17 ΕΣΔΑ) επιβάλλει την προστασία της δημοκρατικής τάξης χωρίς ιδεολογικό έλεγχο ή δίωξη φρονήματος. Υπό αυτή την έννοια, η αντιμετώπιση της «κρυπτόμενης ηγεσίας» αποτελεί θεσμική άμυνα απέναντι στη μεθοδευμένη

[38] Παναγιώτης Μαντζούφας, "Το κράτος δικαίου αντιμέτωπο με τους αρνητές του", *constitutionalism.gr*, 05-02-2023, σελ. 16-19.
[39] Γιώργος Καραβοκύρης, "Ο ν. 5019/2023 και τα όρια του δικαστικού ελέγχου των κομμάτων", *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*, τ. 2/2023, σελ. 184-187.

κατάχρηση των δημοκρατικών διαδικασιών: προστατεύει τον πολιτικό πλουραλισμό, χωρίς να επιτρέπει να χρησιμοποιείται η δημοκρατία ως όχημα για την αυτοκατάλυσή της.

Η Ισορροπία μεταξύ Ελευθερίας και Αυτοπροστασίας

Η συνταγματική αρχιτεκτονική κάθε σύγχρονης δημοκρατίας θεμελιώνεται πάνω σε μια διαρκή και δυναμική ένταση μεταξύ της προστασίας της πολιτικής ελευθερίας και της ανάγκης θεσμικής αυτοπροστασίας απέναντι σε εκείνους που επιδιώκουν να υπονομεύσουν τους ίδιους τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το κράτος δικαίου καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα, αποφεύγοντας τόσο την αφέλεια μιας απροστάτευτης δημοκρατίας όσο και τον αυταρχισμό μιας κρατικής αυθαιρεσίας. Στη συνταγματική θεωρία, η προσέγγιση του ζητήματος αυτού κινείται παραδοσιακά ανάμεσα σε δύο βασικά μοντέλα, τα οποία ορίζουν διαφορετικά τα όρια της κρατικής παρέμβασης στο πεδίο της πολιτικής δράσης.

Το πρώτο μοντέλο είναι αυτό της φιλελεύθερης (ή ανεκτικής ή αξιολογικά ουδέτερης) δημοκρατίας. Στηριζόμενο στην κλασική φιλοσοφική παράδοση του πολιτικού διαφωτισμού, αντιμετωπίζει την πολιτική διαδικασία ως μια ελεύθερη «αγορά ιδεών». Προκρίνει την ευρύτερη προστασία του πολιτικού και ιδεολογικού πλουραλισμού και σύμφωνα με αυτή, η καταστολή ιδεολογιών ενέχει τον κίνδυνο αυθαιρεσίας και εργαλειοποίησης της κρατικής εξουσίας. Η βασική παραδοχή είναι ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί διαθέτουν την ιδεολογική υπεροχή να περιθωριοποιήσουν τα ολοκληρωτικά μορφώματα μέσω του δημόσιου διαλόγου και της ψήφου των πολιτών, ενώ η κρατική παρέμβαση επιτρέπεται αποκλειστικά

όταν μια πολιτική κίνηση περάσει από το πεδίο της θεωρητικής διακήρυξης στην υλική πράξη της βίας.[40] Η προσέγγιση αυτή σχετίζεται στενά με το «παράδοξο της ανοχής» του Karl Popper, ο οποίος επεσήμανε ότι η απεριόριστη ανοχή οδηγεί αναπόφευκτα στην εξαφάνιση της ίδιας της ανοχής από τους ανεκτικούς.[41]

Στον αντίποδα βρίσκεται το μοντέλο της μαχόμενης δημοκρατίας (*Streitbare ή Wehrhafte Demokratie*). Το μοντέλο αυτό γεννήθηκε στη μεταπολεμική Γερμανία ως άμεση αντίδραση στην κατάρρευση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, η οποία συντελέστηκε με την υποτιθέμενη νόμιμη εκμετάλλευση των κοινοβουλευτικών διαδικασιών από τον εθνικοσοσιαλισμό. Η μαχόμενη δημοκρατία αποτελεί ένα δημοκρατικό πολίτευμα το οποίο δεν είναι παθητικό αλλά διαθέτει τα νομικά και πολιτικά εργαλεία για να αμυνθεί ενεργά έναντι εκείνων που επιδιώκουν την κατάλυσή του, χρησιμοποιώντας τα ίδια τα δημοκρατικά μέσα και δίνοντας τη δυνατότητα στα αρμόδια δικαστήρια να διαλύουν "ανατρεπτικά" κόμματα. Εμπνευστής της θεωρίας θεωρείται ο Karl Loewenstein τη δεκαετία του 1930, ο οποίος υποστήριζε ότι, απέναντι στον φασισμό, η δημοκρατία πρέπει να καταστρώσει το δικό της σχέδιο δράσης.

Το ελληνικό Σύνταγμα του 1975 επέλεξε συνειδητά μια μέση, εξαιρετικά ιδιότυπη οδό, προβαίνοντας σε μια ουσιαστική σύνθεση των δύο τάσεων. Επηρεασμένοι από το νωπό ιστορικό τραύμα της δικτατορίας, αλλά και από τις μετεμφυλιακές διώξεις φρονήματος, οι αναθεωρητικοί νομοθέτες απέρριψαν το γερμανικό μοντέλο της καθολικής

[40] Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2018, σελ. 241-243.
[41] Karl Popper, *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, εκδ. Παπαζήση, 1982, σελ. 142-144.

απαγόρευσης πολιτικών κομμάτων. Το Άρθρο 29 παράγραφος 1 του Συντάγματος ορίζει ότι η οργάνωση και η δράση των πολιτικών κομμάτων οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, όμως η παραβίαση της διάταξης αυτής δεν συνεπάγεται τη δικαστική διάλυση του κόμματος, αλλά άλλες έννομες συνέπειες, όπως ο έλεγχος ανακήρυξης των συνδυασμών ή η στέρηση της κρατικής χρηματοδότησης.[42]

Η ελληνική έννομη τάξη υιοθετεί, επομένως, τη στάση μιας θεσμικά θωρακισμένης δημοκρατίας: δεν διώκει την ιδεολογία, όσο απεχθής κι αν είναι, διώκει όμως την εγκληματική δράση που ενδύεται τον μανδύα του πολιτικού κόμματος. Η παρέμβαση του ν. 5019/2023 και η συνακόλουθη νομολογία του ΑΕΔ δεν συνιστούν ιδεολογικό ανάχωμα, αλλά δικονομική άμυνα απέναντι στη θεσμική απάτη και την υπόκρυψη εγκληματικής ηγεσίας.[43]
Για να μην καταστεί η αυτοπροστασία της δημοκρατίας εργαλείο εξόντωσης πολιτικών αντιπάλων, η δικαστική κρίση οφείλει να διέπεται από αυστηρές εγγυήσεις, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Πρώτον, η Αρχή της Αναλογικότητας (Άρθρο 25 παρ. 1 Σ) επιβάλλει κάθε περιορισμός του δικαιώματος του εκλέγεσθαι να αποτελεί το ηπιότερο αναγκαίο μέσο. Δεύτερον, το κριτήριο του *«Clear and Present Danger»* απαιτεί πραγματική και επικείμενη απειλή για τους δημοκρατικούς θεσμούς. Τέλος, ο δικαστικός έλεγχος από τον Άρειο Πάγο και το ΑΕΔ αποτελεί εγγύηση της δίκαιης δίκης και της αποστασιοποίησης από πολιτικές σκοπιμότητες.

[42] Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 6η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2014, σελ. 312-315.
[43] Ευάγγελος Βενιζέλος, "Μαχόμενη Δημοκρατία και Συνταγματικές Εγγυήσεις", *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, τ. 11/2023.

Η λεπτή αυτή γραμμή επιβάλλει τη θέσπιση αυστηρών αντικειμενικών κριτηρίων. Η υιοθέτηση υπερβολικά πολλών προληπτικών περιορισμών κινδυνεύει να διολισθήσει σε έναν «αμυντικό αυταρχισμό».[44] Η ισορροπία μεταξύ ελευθερίας και αυτοπροστασίας παραμένει ένα ζωντανό στοίχημα για το κράτος δικαίου, η επιτυχία του οποίου έγκειται στην ικανότητά του να παραμένει ανεκτικό στην αντίθετη άποψη, αλλά απολύτως ανένδοτο απέναντι στην υπονόμευση των ίδιων των θεμελίων της ανοχής.

Επίλογος

Η θεσμική διαδρομή από τον προληπτικό έλεγχο του Αρείου Πάγου έως τον κατασταλτικό έλεγχο ουσίας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου αναδεικνύει ότι η προστασία της δημοκρατίας αποτελεί δυναμική διαδικασία. Η ελληνική έννομη τάξη, απορρίπτοντας την καθολική απαγόρευση πολιτικών κομμάτων, επέλεξε ένα σύνθετο σύστημα δικονομικών και ουσιαστικών εγγυήσεων, ικανό να αντιμετωπίζει τη θεσμική εικονικότητα χωρίς να θυσιάζει τον πολιτικό πλουραλισμό.

Η αντιμετώπιση της «κρυπτόμενης ηγεσίας» και οι συνταγματικές συνέπειες της έκπτωσης βουλευτών καταδεικνύουν ότι το κράτος δικαίου διαθέτει τα αναγκαία εργαλεία αυτοπροστασίας χωρίς να καταφεύγει σε ιδεολογικό έλεγχο. Η δικαστική παρέμβαση δεν στρέφεται κατά των ιδεών, αλλά κατά συγκεκριμένων μεθοδεύσεων που απειλούν τη γνησιότητα της δημοκρατικής διαδικασίας.

[44] Παναγιώτης Μαντζούφας, "Το κράτος δικαίου αντιμέτωπο με τους αρνητές του", *constitutionalism.gr*, 05-02-2023, σελ. 15-18.

Τελικά, η δημοκρατία δεν αυτοπροστατεύεται ούτε με παθητική ανοχή ούτε με αυταρχισμό, αλλά με θεσμούς που της επιτρέπουν να παραμένει μαχόμενη χωρίς να αυτοαναιρείται.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Βιβλία & Μονογραφίες

- Κουνατζής Στυλιανός-Ιωάννης Γ. / Χρυσόγονος Κώστας Χ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 4η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020.
- Πόπερ Καρλ (Popper Karl), *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, Μετάφραση: Σ. Παπαζήσης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1982.
- Σπυρόπουλος Φίλιππος Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020.
- Χρυσόγονος Κώστας Χ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2η έκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014.

Άρθρα & Συμβολές σε Περιοδικά

- Αλιβιζάτος Νίκος, «Ο εκλογικός αποκλεισμός των εχθρών της δημοκρατίας υπό το πρίσμα του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ», *Το Σύνταγμα*, τ. 2/2023, σελ. 293-302.
- Βενιζέλος Ευάγγελος, «Μαχόμενη Δημοκρατία και Συνταγματικές Εγγυήσεις», *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, τ. 11/2023.
- Καραβοκύρης Γιώργος, «Ο ν. 5019/2023 και τα όρια του δικαστικού ελέγχου των κομμάτων», *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*, τ. 2/2023.
- Μανιτάκης Αντώνης, «Το δικαίωμα του εκλέγεσθαι και η αυθεντία του Εκλογοδικείου», *Νομικό Βήμα*, τ. 71, 2023.
- Πικραμένος Μιχάλης Ν., «Το Σύνταγμα και ο δικαστικός έλεγχος των εκλογικών αποκλεισμών», *Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου*.

Επιστημονικές Μελέτες

- Ανθόπουλος Χαράλαμπος, «Αποκλεισμός κομμάτων από τις εκλογές και Σύνταγμα: Σκέψεις με αφορμή τις νέες ρυθμίσεις», *constitutionalism.gr*, 06-02-2023.
- Καμτσίδου Ιφιγένεια, «Οι μεταμορφώσεις της πολιτικής αντιπροσώπευσης και τα όρια του δικαστικού ελέγχου», *constitutionalism.gr*, 14-04-2023.
- Μαντζούφας Παναγιώτης, «Το κράτος δικαίου αντιμέτωπο με τους αρνητές του», *constitutionalism.gr*, 05-02-2023.
- Χρυσόγονος Κώστας Χ., «Οι αρμοδιότητες του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί του ελέγχου της de facto ηγεσίας», *constitutionalism.gr*, 02-07-2023.

Διεθνής Νομολογία & Νομοθεσία

- Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ): Απόφαση *Refah Partisi (The Welfare Party) v. Turkey* [GC], προσφυγές nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 και 41344/98, 13 Φεβρουαρίου 2003.
- Γερμανικός Θεμελιώδης Νόμος (Grundgesetz): Άρθρα 9 (ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι) και 21 (καθεστώς των πολιτικών κομμάτων / αντισυνταγματικότητα).